

УДК 30.3 (075.8)

О. М. Моисеєнкоаспірант Харківського Гуманітарного Університету
«Народна українська академія», Україна
moiseyenko_elena@mail.ru

РОЛЬ І МІСЦЕ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Анотація. У статті з позицій інституційної теорії розглядається сутність влади в системі економічних відносин, визначається її місце і роль як базисного інституту, що регулює соціально-економічні процеси. На основі проведеного аналізу автор висновок, що модель владних відносин, яка створена та функціонує в Україні, є безперспективною.

Ключові слова: влада, владні відносини, експлуатація, економіка, економічна влада.

Е. Н. Моисеєнкоаспірант Харьковского Гуманитарного Университета
«Народная украинская академия», Украина

РОЛЬ И МЕСТО ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация. В статье с позиций институциональной теории рассматривается сущность власти в системе экономических отношений, определяется ее место и роль как базисного института, регулирующего социально-экономические процессы. На основе проведенного анализа автор делает вывод о бесперспективности модели властных отношений, которая создана и функционирует в Украине.

Ключевые слова: власть, властные отношения, эксплуатация, экономика, экономическая власть.

Olena M. MoiseyenkoPh. D. Student, Kharkiv Humanitarian University,
Ukraine

THE ROLE AND PLACE OF POWER RELATIONS IN THE ECONOMIC SYSTEM

Abstract. In the article from the standpoint of institutional theory the role of power relations in the economic system is analyzed. The power is defined as a basic institution that regulates the social-economic processes. The author concludes on the basis of taken analysis that the model of power relations in Ukraine is futile.

Key words: power, power relations, exploitation, economy, economic power.

JEL classification: P46

Постановка проблеми. Перехід України до ринкових відносин супроводжується глибокою трансформаційною кризою: формування соціально орієнтованої економіки відбувається повільно, у суспільстві триває жорстока боротьба за владу в економічній та політичній сферах.

Владні відносини притаманні всім господарським системам і є складовою різноманітних форм економічної взаємодії: відносин власності, обміну, розподілу, управління тощо. Цим зумовлена необхідність дослідження проблеми влади, і насамперед у її практичному сенсі, тобто у зв'язку із конкретними формами економічних відносин, суттєвим аспектом яких є влада.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики влади у цілому знаходяться на стику декількох дисциплін: політології, філософії, соціології, економіки. Свідченням значення цього феномена для економіки є те, що в історії економічної думки були неодноразові спроби включити проблематику влади у предмет економічного аналізу. Водночас, досить рідкісні згадування в літературі поняття економічної влади (переважно при розгляді майнових та управлінських відносин) створюють уявлення про неї як про похідний, несамостійний інститут. Проте поняття влади було і залишається базовим для всіх соціальних відносин. «Влада – не конкретне явище, але аспект усіх без винятку відносин між людьми», – зазначає Е. Тоффлер (A. Toffler) [1].

Теоретичні аспекти проблеми влади та її ролі в економіці досліджували зарубіжні автори М. Вебер (M. Weber), Б. Рассел (B. Russell), Л. О. Келсо (L. Kelso) і П. Х. Келсо (P. Kelso), Е. Тоффлер (A. Toffler), С. Боулес (S. Bowles), Р. Гінтіс (R. Gintis), В. Дуггер (V. Dugger), В. Ойкен (W. Eucken), Дж. К. Гелбрейт (J. Galbraith), Ф. Перру (F. Perroux), Я. Таката (Y. Takata), М. Олсон (M. Olson) та ін.

Серед вітчизняних учених, які займаються дослідженням проблем економічної влади, слід назвати А. А. Беляєва, В. М. Гейця, А. А. Гриценка, В. А. Волковського, В. В. Дементьєва, Г. В. Задорожного, В. Д. Якубенко, О. Л. Яременко та ін.

Водночас, не дивлячись на те, що сучасна економічна теорія містить аналіз ролі владних відносин в економічній системі, ця проблема через її безумовну актуальність вимагає подальшого дослідження.

Мета статті – виділення загальних рис у визначеннях влади, виявлення її сутності, місця і ролі в економічних відносинах.

Основні результати дослідження. Найважливішим напрямом економічних досліджень в умовах становлення нової парадигми економічної теорії є формування концептуального каркасу теорії економічної раціональності. Структурно-функціональний аналіз економічної раціональності припускає з'ясування не лише функціонального її аспекту – людської поведінки, а й закономірностей, які не можуть бути пізнані без аналізу сутності та структури раціональності. Індивідуальна раціональність (вихідний рівень раціональності) трактується як система критеріїв формування ієрархії переваг індивіда, що детермінують його економічну поведінку. Одночасно із агрегуванням (укрупнення і подальша уніфікація критеріїв упорядкування переваг різних осіб) відбувається сходження до громадської раціональності, чим створюється основа для побудови інституційної опорної конструкції економічної системи. Становлення різних форм економічної раціональності відбувається під впливом інституційного середовища, просякнутого відносинами економічної влади, що обумовлює необхідність розгляду цієї категорії для повноцінного дослідження економічної раціональності.

Влада – це феномен громадського, зокрема економічного, життя, повсякденного економічного буття. Йдеться про владу власника ринку, споживача, державну владу, фінансову владу, владу трудових колективів, корпорацій тощо. Цим, серед іншого, пояснюється безліч визначень терміну «влада» в літературі. Єдиної думки з приводу його змісту не існує. Кожен автор, який пише про владу, визначає її по-своєму. Понад те, дотепер, як зазначають дослідники проблеми, фактично не було знайдено взаємоприйняттого рішення щодо змісту та застосування цього концепту [2, с. 43].

У зарубіжній (передусім російській) літературі наводяться такі визначення влади.

В. Г. Ледаєв: влада – це «здатність суб'єкта вплинути на об'єкт. Якщо суб'єкт не володіє цією здатністю, він не має влади. Здатність впливати на об'єкт – обов'язковий елемент влади» [3, с. 223].

Г. В. Задорожний: «економічну владу можна визначити як відносини володіння, які мають своїм змістом підпорядкування об'єкта досягненню економічних цілей пануючого суб'єкта» [2, с. 38].

В. В. Демет'єв: економічна влада, у широкому сенсі цього слова, – це «будь-яка влада, що чинить вплив на величину витрат одиниці доходу економічних агентів: суб'єкта та об'єкта влади» [4, с. 18].

Визначення поняття «влада» дуже різноманітні, унаслідок чого воно вже практично не відрізняється від «впливу», «примусу», «управління», «сили», «панування», «авторитету», «контролю», «дисципліни».

У цьому контексті В. Г. Ледяев підкреслює, що «у такому природному сплеску інтересу до проблеми криється серйозна небезпека – загроза перетворення поняття влади у щось аморфне і невизначене. Недостатня увага до концептуальних проблем призвела до того, що «владу» почали називати будь-які явища та події, які хоч якось пов'язані із впливом одних людей на інших, або зі сферою політики у цілому» [3, с. 115].

На основі аналізу численних визначень поняття «влада» ми сформулювали його авторське розуміння – як можливості одних осіб впливати на поведінку інших на свою користь і для досягнення власних економічних цілей.

Розглядаючи різні підходи до визначення владних відносин, В. Якубенко виділяє три найбільш раціональні підходи: управлінський (влада – особливого роду відносини між керівниками і підлеглими, тобто процес прийняття рішень, що регулюють конфлікти), економічний (влада – здатність досягти блага в майбутньому, тобто можливість розподілу цінностей) та організаційний (влада – це організована сила, тобто впорядкований процес із певною структурою відносин) [5].

Таким чином, інститут влади можна охарактеризувати як сферу впливу однієї сторони вольових відносин на іншу, що визначає її поведінку з урахуванням легітимності здійснення владних функцій.

Генезис економічної влади жорстко сполучається із генезисом власності та накопичення, складаючи передумову й умову максимізації індивідуальної користі. Початкова нерівність її поведінку, у яких знаходяться особи, породжує асиметрію економічних відносин, що уможливує накладання табу на певну економічну поведінку осіб. Ступінь жорсткості такої регламентації пропорційна обсягу і ступеню значущості обмежених ресурсів, контрольованих індивідом. Економічна влада, таким чином, є засобом і умовою соціалізації суб'єкта в суспільстві, створення додаткових резервів для виживання у ході природного відбору. При цьому ступінь жорсткості санкцій, які вживаються суб'єктом за порушення встановлених ним табу, адекватна ступеню бажаної максимізації індивідуальної раціональності суб'єкта.

Влада інституціоналізується за допомогою сукупності норм, які більш або менш жорстко обмежують вибір індивіда, наслідком чого стає виникнення суперечності, різкого дисонансу між структурою та функцією – іманентною індивіду системною критеріїв переваг і вимушеною економічною поведінкою. Саме тут криється причина психологічного та економічного дискомфорту індивіда, що призводить до його відчуження від суспільного виробництва і навколишньої дійсності. Безпосереднім економічним наслідком такого відчуження є змушена мінімізація індивідуальної користі залежного суб'єкта (суб'єктів) в обсязі, що відповідає максимізації індивідуальної користі суб'єкта (суб'єктів), який з тих чи інших причин дістав можливість регламентувати економічну поведінку залежних суб'єктів. Психологічним наслідком стає поступова дестабілізація системи критеріїв переваг залежного суб'єкта (суб'єктів), порушення рівноваги системи індивідуальної раціональності та збої у її функціонуванні, відторгнення суб'єкта від економічної реальності, що не може не позначитися на результатах його діяльності. Як слушно відмічає С. Бір (S. Beer), «критерієм хорошої роботи є критерій, заснований на внутрішній

стабільності» [6, с. 17]. Таким чином, категорія відчуження як одна із ключових категорій марксизму набуває іншої інтерпретації в контексті теорії економічної раціональності.

Зміст влади як економічної категорії ґрунтується на асиметрії економічних відносин між суб'єктами, об'єктивно властивій будь-якому суспільству. Натомість ідеальна симетрія економічних відносин є лише теоретичною абстракцією, реальною не більше, ніж уявлення про рівний розподіл економічних ресурсів у суспільстві із нульовим рівнем трансакцій. У цьому сенсі справедливим є визначення економіки як системи влади, надане В. Демет'євом [4]. Позитивні значення трансакційних витрат неминучі вже в силу необхідності правової фіксації перерозподілу владних повноважень між суб'єктами економічної влади. Статус суб'єктів закріплено сукупністю норм, насамперед формальних, підтримуваних міццю держави. Тому держава є незмінним учасником усіх владних відносин, навіть тоді, коли не виступає безпосередньо зацікавленою стороною.

З позицій структурно-функціонального аналізу економічна влада являє собою єдність структури і зумовлених нею адекватних функціональних проявів. Зміни останніх можуть призвести до модифікації в ієрархії підлеглих елементів структури влади. Відносини економічної влади структуруються за допомогою таких елементів, як: суб'єкт влади, який зосереджує всю сукупність можливих переваг; носій влади, який концентрує владні повноваження з метою максимізації індивідуальної користі суб'єкта влади; засоби інституціоналізації влади – формальні й неформальні норми, інститути. Об'єктом влади є економічна поведінка суб'єктів, їх індивідуальна раціональність. Таким чином, елементи структури владних відносин виступають елементами інституційного середовища, що зумовлює органічний характер владних відносин у будь-якій соціально-економічній системі.

Залежно від характеру об'єкта влади розрізняють два її типи – нав'язана та справжня. Під нав'язаною владою розуміємо вимушену зміну економічної поведінки суб'єкта, яка стала об'єктом влади під впливом певних дій (або загрози якихось санкцій) з боку суб'єкта чи носія влади. У цьому контексті суб'єкт або носій влади залежний (і подеколи досить відчутно) у тому сенсі, що для реалізації нав'язаної влади він зазнає певних трансакційних витрат із примусу індивіда до дотримання табу і контролю своєї поведінки. Чим більше об'єктів нав'язаної влади, тим значнішими є відповідні трансакційні витрати.

Після закінчення певного періоду через зворотний вплив функції на структуру можуть відбутися адекватні зрушення в системі критеріїв переваг індивідів, економічна поведінка яких стала об'єктом влади. Нав'язаний алгоритм економічної поведінки перетворюється на звичний і єдино прийнятний, індивідуальна раціональність адаптується до зсуву функціонального аспекту. Від того моменту, коли індивідуальна раціональність трансформується відповідним чином, нав'язана влада перестає бути такою, набуваючи статусу справжньої влади.

Критерієм автентичності влади є, таким чином, ступінь відповідності індивідуальної раціональності підвладних суб'єктів потребам суб'єктів економічної влади.

Таким чином, справжня влада заснована на маніпулюванні критеріями переваг індивідів, а в силу системного характеру критеріїв – внесенням відповідних змін, і характер цих змін визначає адекватність влади, хоча саме в цьому питанні найбільшою мірою виявляється двоїстий її характер. Суперечливість економічної влади виявляється в тому, що вона може містити в собі як позитивний, так і негативний потенціал у процесі управління, тобто внесенні певних змін у відносини між владою та суспільством.

З огляду на це заслуговують на увагу моделі, які пропонує М. Олсон (M. Olson) у своїй книзі «Влада і процвітання» [7]. Він визначає логіку влади в рамках «концепції держави як стаціонарного бандита», що ввійшла в усі підручники з інституційної економіки. На наш погляд, ук-

раїнську владу також можна описати в термінах концепції «стаціонарного бандита».

Сенс цієї концепції полягає в тому, що держава – це аналог якоїсь банди, що захоплює владу над народом, який живе на певній території, але на якомусь етапі розвитку банда розуміє, що вона не може розширити свої володіння, оскільки заважають інші банди, відповідно вона починає експлуатувати «свій» народ. З плином часу влада починає усвідомлювати, що експлуатує народ дуже жорстко і він може або почати вимирати, або повстане. М. Олсону (M. Olson) на основі математичних розрахунків вдалося довести, що існує певна розумна міра експлуатації, коли банда забирає лише частину доданої вартості, залишаючи народу достатньо коштів для розширеного відтворення. У цих умовах багатіють і банда, і народ. Таким чином банда перетворюється на раціональну владу.

Держава в такій системі зацікавлена як у бідності, так і в невизначеності, маючи можливість тим самим повсякчас підтверджувати свою здатність подолати «хаос», «навести порядок» у тому безладі, який вона сама й породила. Тому держава замість будівництва інститутів, судів, парламентів, системи держпослуг і т. ін. займається «ручним управлінням», вирішує питання, які в нормальному інституційному середовищі вирішуються автоматично й без хабарів. Корупція для «стаціонарного бандита» є благодатним середовищем існування. Замість розв'язання проблем влада «фінансує» корупційні структури. І, незважаючи на доходи від імпорту металу, продукції сільського господарства, хімічної промисловості, державі постійно не вистачає коштів.

Викладені теоретичні положення слід застосовувати при розробці державної економічної політики в Україні, де влада досі не в змозі запропонувати народу раціональної системи економічної взаємодії. Українська влада зупинилася у своєму розвитку на етапі активної експлуатації власного народу і не бажає рухатися далі, не усвідомлюючи при цьому небезпеки такої системи владних відносин. Про те, що саме експлуаторська модель взаємин обра-на українською державою, свідчать такі факти: у країні одна з найнижчих зарплат у Європі при високих показниках коефіцієнта Джині (*Gini coefficient*); несправедливим є рівень оподаткування, коли бідні та середній клас сплачують податків більше, ніж олігархи; витрати на утримання безпосередньо владних інститутів значно перевищують витрати на медицину, освіту, пенсійне забезпечення.

У XXI ст. така модель розвитку засвідчує низький рівень ефективності української влади і є завідомо безперспективною.

Висновки. Можна по-різному оцінювати місце та роль інституту влади в господарській організації суспільства, проте безумовним є те, що поведінка економічних агентів значною мірою формується під впливом владних відносин, у рамках яких вони діють. Від цього залежить здатність економічної системи в цілому до оптимального функціонування і розвитку.

Значення теорії економічної влади пов'язане з тим, що реальний економічний світ – це світ асиметричних відносин, тобто відносин між такими агентами, які займають нерівні економічні та політичні позиції і мають нерівні можливості підпорядковувати та примушувати один одного.

Економічну систему неможливо дослідити без аналізу економічної влади. Тому подальше вивчення питань економічної влади в Україні, механізмів її реалізації в різних умовах важливі як для економічної теорії, так і для практичної, повсякденної діяльності економічних агентів.

Література

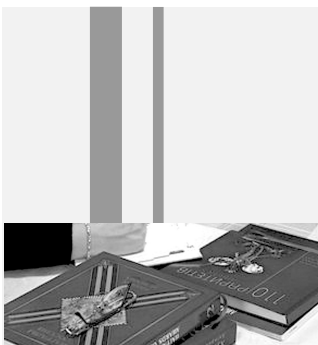
1. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2001. – 669 с.
2. Дементьев В. В. Экономика как система власти / В. В. Дементьев. – Донецк : Каштан, 2003. – 403 с.
3. Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ / В. Г. Ледяев. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 384 с.
4. Дементьев В. В. Власть в экономической системе / В. В. Дементьев // Экономическая теория. – 2005. – № 2. – С. 17–27.
5. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці / В. Д. Якубенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 252 с.
6. Бир С. Мозг фирмы / С. Бир. – М. : Радио и связь, 1993. – 415 с.
7. Олсон М. Власть і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Олсон ; пер. з англ. – К. : КМА, 2007. – 175 с.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2012

References

1. Toffler, A. (2001). *Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century*. Moscow: ACT, 2001. 669 p. (in Rus.).
2. Dementiev, V. (2003). *Economy as a system of power*. Donetsk: Kashtan, 2003. 403 p. (in Rus.).
3. Ledyayev, V. (2001). *Power: a conceptual analysis*. Moscow: Russian Political Encyclopedia, 2001. 384 p. (in Rus.).
4. Dementiev, V. (2005). Power in the economic system. *Economic Theory*, 2005, no. 2, pp. 17–27 (in Rus.).
5. Yakubenko, V. (2004). *Basic Institutions in Transformational Economy*. Kiev: KNEU, 2004. 252 p. (in Rus.).
6. Beer, S. (1993). *Brain company*. Moscow: Radio and communication, 1993. 415 p. (in Rus.).
7. Olson, M. (2007). *Power And Prosperity: Outgrowing Communist And Capitalist Dictatorships*. Kiev: CMA, 2007. 175 p. (in Rus.).

Received 20.12.2012

Видавничо-редакційна група Інституту суспільної трансформації

на високому професійному рівні надає послуги з:

1) видання наукових праць економічного, політичного та суспільно-гуманітарного спрямування;

2) наукового і літературного редагування
(відповідно до вимог ДАК України)

- докторських і кандидатських дисертацій, авторефератів;
- наукових монографій;
- книг, статей тощо.

Гарантія якісного кінцевого результату!

Звертайтеся за тел.: (044) 235 98 27, 235 98 28, 235 80 23;
e-mail: editor@osp.com.ua